

НИКОЛА ПЕТРОВИЋ, БЕОГРАД

ПРЕЛОМНЕ ГОДИНЕ

Упознао сам се и спријатељио с Радованом Зоговићем пре више од пола века, далеке 1935. године. Да ли је наш први сусрет био случајан? И јесте и није! Нисмо били више ни младићи ни студенти. Обојица смо већ били закорачили на трновит пут револуционара и имали иза себе неколико година партијског стажа. Ја сам студирао и дипломирао у Прагу, Радован у Скопљу. У исто време смо се приближили револуционарном радничком покрету а прва искуства стицали у веома различитим срединама.

На повратку из Прага, стигао сам 15. јануара 1935. у Нови Сад, гдје сам се родио и живео, и одмах сам, још истог дана, кренуо за Београд (уз претходно добијену сагласност директора новосадске полиције), где је ваљало да се повежем с партијским руководством за Србију. То је обављено, једноставније и лакше него што се очекивало, још тога дана предвече, преко Војислава Вучковића, мог пријатеља из Прага. Од многих тема о којима смо разговарали тог првог дана мог боравка у Београду нарочито ми је остао у сећању „НИН“, чији се први број управо припремао. Први одговорни уредници „НИН-а“, као што је познато, били су Војислав Вучковић и Света Поповић.

Већ другог-трећег дана боравка у Београду отишао сам с Војиславом Вучковићем на седницу редакције „НИН-а“ — вршиле су се последње припреме за излазак првог броја. Поред осталог, састанци редакције остали су ми у сећању и по томе што сам тада, међу именима будућих сарадника, први пут нешто више чуо о „даровитом песнику и публицисти“ Радовану Зоговићу, с којим је редакција већ била успоставила везу и на кога је рачунала као на свог сталног сарадника.

Уско повезан с револуционарним напредним студентима београдског универзитета, др Војислав Вучковић је у својој живој активности радио и на организовању рецитационих хорова. На том послу он је тјесно сарађивао с Радованом Зоговићем који

се, отпуштен из државне службе у зајечарској гимназији, настао у Београду.

Једног летњег дана 1935. године пошао сам с Вучковићем у Централну студентску мензу, где је он имао састанак око рецитационог хора студената. Кад смо ушли у трпезарију, ручак је већ био при крају. Око једног стола окупила се група студената и живо расправљала. Очи омладинаца биле су упрте у младог човека плаве косе и плавих очију, сувоњава лица и стаса, жива погледа. С времена на време, тај би човек подизао кажипрст десне руке, као да тиме наглашава неку своју мисао, спреман да жустро одговори на оштру реплику или духовиту досетку својих саговорника. Кад је угледао Вучковића, довикнуо је:

— Здраво, Бане! Сад ћемо ми завршити. Причекај, молим те, тренутак!

Вучковић ми је само кратко рекао:

— Радован Зоговић! Треба да разговарамо о избору песама.

До познанства с Радованом Зоговићем дошло је управо у историјском тренутку кад је, као што данас знамо, почела нагло да сазрева политичка криза и револуционарна свест у Краљевини Југославији и кад је, објективно и субјективно условљено, дошло, упоредо с тим, и до заокрета у развоју револуционарног радничког и комунистичког покрета и његове авангарде Комунистичке партије Југославије. Та околност утицаће на развојни пут свакога од нас, па и на моје пријатељство с Радованом Зоговићем и Војиславом Вучковићем. На историјску позорницу ступила је друга генерација југословенских комуниста, коју ће историја убрзо ставити пред крупне и тешке задатке. У овим, изузетним условима, развијао се и сазревао и Радован Зоговић који је од ране младости осећао неодољиву потребу да све што дубоко доживи изрази у виду песме или уметничке прозе. И кад сам се, 1936, још ближе спријатељио с Радованом, дошао сам до закључка да је потреба за поетским изражавањем доживљеног толико дубоко усађена у његову бићу, да би он за један добар стих био спреман да да комад свога живота... Данас поновно говорим о том закључку с оном истом дубоком убеђеношћу од пре пола века.

СТИЦАЈЕМ ОКОЛНОСТИ, крајем 1935. Радован и ја смо изненада оболели од у оно време тешко излечиве болести. По савету лекара лето 1936. нисмо смели провести у Београду. Договорили смо се да га проведемо у Фрушкој Гори, на Иришком Венцу, али не у санаторијуму. Изнајмили смо једну малу дрвену бараку, у којој је било места само за две постеље, а размак између њих био је свега један метар. Пред баракком се налазио мали баштенски сто ногу укопаних у земљу и импровизоване клупе. Ствари смо држали на двема полицама, а књиге и остало под креветом... Хранили смо се у оближњој гостионици. Али у бараци смо могли остати само до прве јаке кише — показало се да је кров био прилично оштећен. Преселили смо се у неугледни примитивни пансион гостионице где смо ручавали. Нама је тај принудни боравак

у Фрушкој Гори, где смо били одвојени од покрета, тешко пао. Тешко смо подносили нашу неактивност у дане кад политички живот буја у читавој Југославији а снага и утицај КПЈ и СКОЈ-а стално расте. Била су то незаборавна времена и ко год покушава да те предреволуционарне године другачије прикаже, тешко се огрећује о историјску истину.

Радован је на Венцу спремао књигу револуционарне поезије. Свим жаром прионуо је на посао — радио је са заносом рођењег песника и упорношћу револуционара. Мени је давао на читање прву, другу, па и даље верзије појединих песама. И кад је изгледало да је песма коначно довршена, он би се поновно замислио над њом и поново пронашао нешто што ваља још дотерати, допунити, углачати. Радио је на збирци *Песница* коју ће бањалучка полиција запленили у штампарији и уништити до последњег примерка.

И данас ми је пред очима незаборавна слика како Радован, нагнут над текстом, у грчевитом напору дотерује сваки стих и како ми доноси тек завршену песму, очекујући суд о њој. Али, по струци машински инжењер, који је сањао да постане конструктор авиона, у том тренутку нисам баш одговарао улози коју ми је он био наменио.

Током шесте, последње године мојих студија у Прагу био сам сведок живе заинтересованости чешке и словачке културне, лево оријентисане јавности за теоријска питања литературе, посебно поезије. У Прагу је тада деловала једна, у књижевном и уметничком животу веома утицајна група надреалиста, политички блиска веома снажној Комунистичкој партији Чехословачке, која је тада имала више од 30 посланика у чехословачком парламенту. Широке дискусије у књижевним круговима подстакнуте су биле и ставовима Првог конгреса совјетских писаца који се у то време одржавао у Москви, под председништвом Максима Горког. (Горки је имао уводни реферат, Н. Бухарин о поезији, а К. Радек о иностраној књижевности). На дневном реду комунистичког покрета биле су и дискусије о социјалистичком реализму па, самим тим, и о његовом односу према надреализму. Те дискусије пратили смо с великом пажњом и ми, тада већ веома утицајни, комунистички оријентисани југословенски студенти у Прагу. У Чехословачкој је тада деловао књижевни правац чији је зачетник био пролетерски песник Јиржи Волкер. Тог правца се, углавном, држао и истакнути словачки песник и партијски радник Лацо Новомески, чија је збирка борбених стихова *Песница пева* управо била изишла.

О свим тим питањима Радован Зоговић и ја смо често расправљали. Много га је импресионирао све што је чуо о Лацу Новомеском а посебно му се допао ударни наслов најновије збирке словачког песника. Инспириран тим насловом, Радован је после подуже размишљања одлучио да своју књигу стихова назове *Песница*. О томе ме је, пошто је био на неколико дана отишао са Венца ради договора око штампања, и писмено обавестио. Добро

се сећам да је писмо завршио речима: „А сада, нека *Песница* пјева!“

Што се тиче мојих примедба на Зоговићеве стихове, мени је после пола века остала у сећању само једна, општа опаска: сматрао сам да се у њима доста осећа утицај експресионизма. У овој или оној мери, Радован је моје мишљење уважио.

* *
*

Мада смо живели усамљеничким животом у питомој Фрушкој Гори, ми нисмо остали одсечени од напредног покрета који је био у наглом успону. Уосталом, и сама Зоговићева збирка песама била је један рефлекс тадањих историјских кретања — то је било време у знаку седмог конгреса Коминтерне и шестог конгреса Комунистичке омладинске интернационале. Радило се о великом стратегијском политичком заокрету у светском комунистичком покрету. О питањима тог заокрета расправљали смо и кад смо били сами и кад су нас похађали другови из Београда и Новог Сада. Постављало се конкретно питање: шта треба мењати у до-тадањим облицима рада и како извршити заокрет посебно у култури, књижевности и друштвеним наукама!

Управо за време нашег боравка на Венцу изненада је искрсло крупно политичко питање од највећег међународног значаја: Франков фашистички пуч у народнофронтовској Шпанији уз активну подршку фашистичке Италије и хитлеровске Немачке. Гоготово три године Шпанија ће привлачити нашу пажњу, а свака вест из те земље изазиваће у Радовану бурне и болне емотивне реакције. Из познатог његовог циклуса о Шпанији, често ми долазе на ум стихови песме *Пуста стада*, посвећене мајци:

Ти знаш тај бол што косе дјевојачке покоси:
ти си сретала пусте коње када се с пута враћају,
празног седла, завитланих бијелих зенгија.
Реци,

шта ћеш ми рећи:
кад пусти коњи, празних седала,
дотопћу пред дом и вриском жале господара,
а дом је пуст, и врата нико не отвара?

— — — — —

Пред шпанске домове долазе пусти коњици,
топоћу, у поноћ вриште — жале господара,
а домови су пусти, и врата нико не отвара.
Копају коњици земљу, и плачу. И очи бијеле.
И слијепи крећу у планине: од јеле до јеле. . . —
Празна су седла, њишу се зенгије бијеле.

Кад сам полазио за Фрушку Гору, добио сам задатак да се повежем с новосадском, а преко ње и с војвођанском омладином, како бих допринео спровођењу нове партијске линије у раду с омладином. Још од раније одржавао сам пријатељске везе с једном групом новосадских напредних омладинаца. Они су нас редовно посећивали, набављали нам потребну литературу, олакшавали нам боравак на Венцу. У разговорима с тим омладинцима претресале су се могућности што ширег окупљања омладине на бази широко конципираног антифашистичког програма. Тим разговорима присуствовао је и Радован Зоговић и својим саветима активно учествовао. Напоследку је донесена одлука да се формира легални омладински одбор и да се поводом седамдесетогодишњице Уједињене омладине српске одржи у Новом Саду свечаност на којој би се предложило оснивање легалне омладинске организације која би требало да ради на унапређивању културних и привредних интереса омладине. Резултат тих напора било је оснивање „Омладинског културно-привредног покрета“ и листа „Наш живот“, са седиштем у Новом Саду. Иако је после нешто више од године дана полиција забранила и Омладински покрет и лист, они су знатно утицали на прогресивно, антифашистичко опредељивање војвођанске и не само војвођанске омладине. На једној, успелој приредби Покрета, 1937. у Бечеју, у Бачкој, читао је своје стихове и Радован Зоговић.

Пошто се при оснивању легалног омладинског покрета пошло од прогресивних традиција Уједињене омладине српске, било је неопходно да се да марксистичка анализа ове значајне историјске појаве.

Непосредни подстицај за мој чланак, објављен у „Нашој стварности“ под насловом *Седамдесетогодишњица Уједињене омладине српске* дошао је од Васе Богданова који је у Крлежину „Данас“—у отворио питање револуције 1848—49. и става Енгелса и Маркса према Јужним Словенима и њиховој улози у том великом сукобу новије европске па и светске историје. У расправама о тим питањима живо је учествовао и Радован Зоговић, који је настојао да се што више посветим питањима историје. Он сам се много интересовао за наш средњи век, а посебно га је увек занимала археологија. Често је говорио да би се, кад би био у прилици да бира своје занимање, определио за археологију (међутим, кад смо једном разговарали о мојој струци, изненадиле су ме његове речи: „Најлепше је бити инжењер! Конструирашеш машину и са стрепњом очекујеш тренутак кад ће прорадити!“)

Зоговић је инсистирао да питања 1848. и даље изучавам и о њима пишем. Било нам је јасно да управо потребе револуције налажу јачање њеног теоријског фронта и нашу развијенију делатност у области друштвених наука и културе.

* *
*

Пре него што је наступила јесен вратили смо се у Београд и настанили као подстанари у Симиној улици, близу Народном позоришта. Хранили смо се, с још неколико другова, у ресторану „Код стрица“, у Чика-Љубиној улици, на месту где је данас самоуслуга. Ту су, редовно или повремено, навраћали Војислав Вучковић, Добривоје Радосављевић, Милован Ђилас, Митра Митровић, Ђорђе Јовановић-Јарац, Јован Поповић, Богдан Нововић, Бориша Ковачевић, Драганче Павловић, Авдо Хумо и још неки другови. За нашим столом се или живо расправљало или конспиративно шапутало. Тема за разговоре и проблема за решавање било је увек на претек.

С обзиром на наше здравствено стање, а и на значај који је Партија придавала културном фронту, нас двојица имали смо задатак да радимо на том сектору. Ваљало је искористити могућности и изнаћи одговарајуће облике рада да се студентски покрет повеже с општенародним демократским покретом који се све више ширио и јачао.

Културне приредбе и манифестације које су се разним поводима одржавале у Физичкој сали Београдског универзитета и које управа града није била у стању да спречи зближиле су Радована Зоговића и Војислава-Бана Вучковића. Њих двојица су развила плодну сарадњу са студентима Београдског универзитета и њиховим организацијама. Војислав Вучковић био је творац и диригент рецитационих хорова, а Радован Зоговић њихов драматург. Он је одабирао и предлагао текстове, помажући и при њиховој инсценирању. У том заједничком раду исковаће се између ове двојице другова чврсто и присно пријатељство и другарство, какво се може створити само у специфичним условима борбе за велике историјске идеале, у приликама које траже и узимају тешке жртве и од сваког учесника датих великих историјских сукоба изискују самопрегор и пожртвовање. Никад Радован Зоговић неће прежалити Војислава Вучковића и његову жену Фани Политео која је, исте ноћи кад и он, изгубила живот у мучилишту београдске специјалне полиције, 24. децембра 1942. године. Кад сам се с Радованом Зоговићем срео у тек ослобођеном Београду, његове прве речи биле су посвећене Војиславу Вучковићу: „Празан је Београд без Банета!“

Иако нарави сасвим различитих, Вучковић и Зоговић били су необично блиски, као да их је везивала нека невидљива златна нит! Добро се сећам прве, спонтане реакције Вучковићеве на Радованову песму *Голубови*: „За ово ћу одмах написати музику!“ И написао је, и послао у Лондон, где је песма први пут и изведена, на лондонском музичком фестивалу, и била веома топло примљена.

У преломним временима какве су биле тридесете и четрдесете године овога века неизбежни су били и сукоби и кризе, па и

у начелним питањима уметности и књижевности. Разуме се да управо Радован Зоговић није могао у свему томе остати по страни. О питањима о која су се тада укрштала копља још није написана последња реч, па ни ја, разуме се, не претендујем на то. Али ћу казати две-три ствари за које држим да треба да остану забележене.

Једнога дана, 1938. године, Милован Ђилас и Радован Зоговић ми рекоше да ћемо се састати с једним „веома одговорним“ илегалним партијским функционером и да је најбоље да то буде у Вучковићевом стану (у Скадарској улици бр. 2). Вучковић ми је дао кључеве своје мансарде и нешто после пола три поподне ту смо се нашли Зоговић, Ђилас и ја. Из конспиративних разлога стигли смо пола сата пре заказаног и одмах смо стали о нечем да живо расправљамо. Да се наш разговор не би чуо у ходнику, прешли смо из прве у другу собу, одвојену од ходника предсобљем и једном собом. Били смо уверени да ћемо чути звонце. Време је брзо одмицало, и ми смо одједном приметили да је већ пола четири прошло, а очекиваног друга још нема. Забринули смо се, прешли поново у прву собу, да бисмо били ближи предсобљу. Тек око четири сата zazвонило је звоно, на вратима се појавио намргођен и очигледно љут друг којег смо очекивали. Ушао је у предсобље и оштро нас прекорио:

— Ја сам већ два пута долазио, а вас нигде нема! Мувам се више од пола сата по центру!

Одиста, управа града Београда налазила се на 200—300 метара удаљености ваздушном линијом. Ћутали смо као заливени, свесни своје глупе грешке.

Наш саговорник, за чији партијски псеудоним Тито или Стари, тада још нисмо знали, више је слушао и постављао питања него што је сам говорио. Његове реченице биле су кратке, језгровите, практичне. Интересовала су га сва питања у вези с идеолошким и теоријским сукобом до којег је дошло између Партије и револуционарне интелигенције на једној, и групе окупљене око Крлеже и „Печата“ на другој страни. Полазио је од чињенице да је до жестоког идеолошког окршаја дошло управо у тренутку кад је Партија чинила велике напоре да консолидује своје редове, имајући у виду чињеницу да се и унутарњи и спољнополитички положај Југославије стално погоршава, што је радничку класу и њену авангарду стављало пред нове, тешке и веома сложене задатке. Суштину сукоба треба, дакле, тражити у политичкој сфери и поћи од чињенице да свако колебање Партије у овом питању може довести до тешких политичких последица. То намеће потребу да се ситуација енергично, и што пре, рашчисти. Закључак и задатак бис је више него јасан: „Или ћете ви интелектуалци одлучно и брзо рашчистити ствар или ће радничка класа узети све у своје руке и како зна и уме довести питање до краја“.

Партија ће убрзо донети одлуку о формирању јединице у коју ће ући неколико партијских интелектуалаца. Њени задаци

били су одређени самим њеним саставом. Секретар те партијске јединице био је Оскар Давичо, а чланови Зоговић, Вучковић и писац ових редова. Кратко време у њеном саставу био је и Душан Матић, који није могао да се уклопи у њен рад. Наш став према Д. Матићу остао је и даље коректан и сарадња с њим у „Нашој стварности“ је настављена.

За кратко време свога постојања ова партијска јединица је складно радила. Детаљи око њеног распуштања нису ми познати. Очигледно је заоштравање сукоба с групом око „Печета“ учинило њено постојање беспредметним. Ствари су прешле у надлежност новог партијског руководства на челу с Јосипом Брозом Титом. То руководство донело је одлуку да се штампа зборник теоријских радова који ће добити наслов *Књижевне свеске*. Да се у сукобу с „Печатом“ радило само о чисто естетско-теоријским питањима, до *Књижевних свезака*, по мојој оцени, не би никад дошло, нити би тај окршај имао жестину коју је добио. У основи тог сукоба била су крупна питања стратегије и тактике КПЈ у датој унутрашњој и спољнополитичкој констелацији.

Први састанци у вези с *Књижевним свезакама* одржани су у Београду, очигледно према упутствима партијског руководства. Састанцима у стану Мелентија Поповића, у једној улици близу Техничког факултета, присуствовали су Коча Поповић, који се управо био вратио из Шпаније, Стефан Митровић, Радован Зоговић, Војислав Вучковић, Милован Ђилас, који је и руководио састанцима, и писац ових редова. Као могући сарадници поменути су Коча Поповић, Радован Зоговић, Огњен Прица, Стефан Митровић, Тодор Павлов, П. Вертхајм, О. Кершовани. Познато је да су коначну редакцију *Књижевних свезака* урадили другови из највишег партијског руководства. Мање је позната судбина Радованог прилога и његова улога при завршној редакцији *Свезака*. Шта више, у оптицају су биле и остале свакојаке произвољне тврдње у погледу ове или оне личности, између осталих и Радована Зоговића. Међутим, ово и још понеко питање може се прецизирати на основу једног Зоговићевог писма од 18. априла 1940. године, упућеног мени из санаторијума за плућне болести у Тополшици у Словенији. Стицајем околности и неким чудом то је писмо сачувано, док су многа друга из илегалног периода уништена, да не би, за случај провале, пала у непријатљске руке.

То писмо гласи:

Тополшица, 18. априла.

Драги Никице, чуо сам тако понешто, па ми се чини да ово писмо нећеш ни добити, или да ти бар неће бити до њега, па га лишем у стрепњи — као човјек којему се чини да је све горе онамо гдје је он живио, откад он тамо не живи. И није то неко уображење у своју снагу или што слично, него човјек када гледа људе око себе рачуна на секунде, а кад их не гледа — рачуна на дане и недјеље, за вријеме којих се може десити свашта.

Дакле, добијеш ли ово писмо, молим те напиши ми о свему, укратко, али прегледно, и пошаљи по Чичиној снаси¹⁾, која долази овамо. Напиши ми шта је то тамо новoga, да ли што знаш за Швејка²⁾, за Пишту³⁾, Ђора⁴⁾ итд.; напиши како су сви наши пријатељи тамо, како си ти, како је Мара⁵⁾, каква је тамо ситуација, шта мислиш о њемачком упаду у Норвешку (ја оцјењујем ствар као противудар Енглеској, који, када је већ чињеница, не можемо „порицати“), итд. итд.?

Ја сам ти већ писао по једном студенту одавде, па те молим да ми одговориш и на то писмо⁶⁾.

Данас бих ти хтио писати о „Зборнику“⁷⁾. Да ли ће то уопште изићи, или не. Ако хоће, да ли ћете причекати мој чланак? Чланак напредује (написао сам већ 60 страна), и довршићу за четири-пет дана, а онда само да га прекуцам, и једновремено сажмем. И даље: ако ће бити шта од те ствари, онда би требало уза сваки већ једном штампани чланак штампати на крају по једну биљешку. Наиме, на крају треба направити „Биљешке“, и укратко објаснити гдје је који чланак изишао, када, шта је у чланку евентуално измијењено, шта додато; шта значе извјесне алузије итд. Мени се чини да „З“ без тога не би могао изићи, и ја бих се примио, уколико нема ко други, да свршим то послуже чланка. Мој чланак ће се, иначе, звати „За Крлежу, против крлежијанштине“. Надам се да је документован и хладан.

Ако случајно постоје копије већ готових тамошњих чланака, ја бих те молио да ми и то пошаљеш. Онда ми пошаљи онај несрећни шешир, као и још мало оне fine, масне, малоквадратне хартије — много ми је мила и радо пишем на њој. Ако има шта ново литерарно, могао би ми и то послати.

Ако видиш оног Јарца⁸⁾, реци му да се не измотава, него да ми уреди да добијам „Српски књижевни гласник“, „Преглед“ и „Живот и рад“. Потребни су ми и стари бројеви „Прегледа“ (са мојом пјесмом у шуми) и „Живота и рада“ (са мојом пјесмом ученицима и преводом Мајаковскијевог „Облака у панталонама“).

То све Јарац треба да ми набави.

Потражи Јована Поповића и кажи му да Радован В.⁹⁾ тражи књиге „Исповијест“ и „Макар Чудра“, које му нијесу послане. Нека Јован то одмах, моли га лијепо, уради.

1) Чичина снаха — снаха учитеља Милоша Јанковића, чији се муж Мома у оно време лечио у Тополшници. За време рата заклали га четници. Мома је био синак Милоша Јанковића, братанац његове супруге Милице Јанковић. Милош Јанковић био је члан српске социјал-демократске партије пре 1919, а, затим, члан КПЈ.

2) Милован Ђилас — каткад би га Радован тако звао.

3) Стефан Митровић, деминутив од Стефан на мађарском.

4) Веселин Маслеша. Једно око му је од детињства било повређено.

5) Мара Петровић, рођена Поповић. Супруга Н. Петровића.

6) Вјероватно пјесник Кајух.

7) „Књижевне свеске“ — зборник радова у полемици с Крлежом и „крлежијанцима“.

8) Борђе Јовановић — Јарац.

9) Радован Вуковић — на робији у С. Митровици.

На крају нешто о мом здрављу (то за Марицу): доста сам уморан и доста се умарам. Откако пишем, пишем по пет сати дневно! лоше спавам. Ексудат је висок до осмог ребра. Бућка се да је дивота, не да ми крочити. Никад ми ексудат тако жив није био. Изгледа и он — полемизира. Но, уза све те ствари, ја се држим добро. Чак храбрим и друге. Прошле недјеље сам опет добио један килограмчић, тако да сада већ имам онолико, са колико сам пошао за Брестовац. Да није бриге за другове, и ових пријатних ствари око нас, и још око мене, могао бих дурати доста добро.

Ништа ми о Банету нијеси писао. Молим те, реци ми бар двије ријечи. Ти знаш да сам ја на томе увијек заинтересован. Поздрави га.

Пошљи ми у писму, још једном те молим, парче Београда!
Поздрави све, све, све! Тебе и Марију воли Ваш

Радован

Пренео сам Радованове поруке партијском руководству. Међутим, више се ништа није могло урадити. Централни комитет је, имајући у виду политичке и друге околности, сматрао да рукописе *Књижевних свезака* треба довршити што пре и предати их штампарији. О томе сам Радована одмах обавестио. Недовршен и нередигован, текст Зоговићевог чланка такође је преживео, као и његово писмо, и сад се чува у рукописној заоставштини. Рукопис има око 200 куцаних страница.

Послужићу се овом приликом да исправим једну грешку коју сам, по Радованову мишљењу, направио уређујући, заједно с Велибором Глигорићем, у Радовановом одсуству, „Уметност и критику“. У том броју часописа објављен је један полемички чланак Ђорђа Јовановића-Јарца. Он га је завршио пословицом: „Ако лаже јарац, не лаже рог!“ Замолио сам аутора да то избрише и он је, тешка срца, то учинио. Радован ми је ту ускогрудост замерио. За време док смо спремали тај број „Уметности и критике“ за штампу била је врло жива преписка између Радована и мене. На жалост, није сачувана.

Желео бих да овде поменем макар једну од незаборавних приредби у данашњој сали Народних хероја — вече посвећено Ђури Јакшићу, поводом шездесетогодишњице песникове смрти — 1938. Предавачи и говорници били су Исидора Секулић, Радован Зоговић и Душан Матић. Рецитациони хор је спремио и њиме дивно дириговао Војислав Вучковић. Радован је савесно и с надахнућем одабирао песме за хор. Једне вечери, кад смо обојица већ били у постељи — још увек смо становали у Симиној улици — он је одједанпут гласно и радосно узвикнуо: „Нашао сам песму којом ћемо отворити вече. Змајеви *Светли гробови!*“ И одмах ми је наглас прочитао песму. И заиста, неколико дана касније, у данашњој сали Хероја, у души и срцу свих присутних снажно су одјекнули већ први стихови:

Бејасте ли, браћо моја драга,
да л' бејасте ви на гробљу када,
ај на гробљу, на голему...

И Радованово предавање било је веома добро примљено. Запамтио сам завршни део његовог излагања. Он је ту говорио о оном „другом Ђури“, боему и бескућнику, кафанском човеку и супротставио се догађајним, раширеним тумачењима. Објаснио је ту трагичну Ђурину особину претешким политичким и друштвено-економским приликама у којима је велики романтички песник живео и стварао. Душан Матић је истакао уску повезаност револуционарног родољубља и романтичарских надаћућа у поезији рано преминулог песника. И предавање Исидоре Секулић се добро уклапало у целину ове вечери. Када данас, после пола века, размишљам о тим вечерима, могу рећи да су, по атмосфери која је на њима владала, оне наговештавале преломне историјске догађаје који су били на помолу.

* *
*

СТИЦАЈЕМ ОКОЛНОСТИ, рат нас је раздвојио. Одмах после бомбардовања Београда Партија је донела одлуку да се већи број комуниста организовано евакуише и пребаци у Сарајево и околину, јер се очекивало да ће се ратне операције брзо преместити према централним планинским деловима наше земље. Радован и Вера стигли су у Сарајево два-три дана после нас. У хасу који је завладао градом после бомбардовања, ми нисмо успели да се нађемо. Војислав Вучковић, његова жена Фани, моја жена и ја пробили смо се у окупирани Београд, а Радован и Вера Зоговић наставили су пут према Црној Гори. И тек августа 1944. године ми ћемо се, на Вису, поново срести. Радован је радио као члан Пропагандног одељења Врховног штаба НОВ и ПОЈ. Осим осталог, припремао се нови број часописа „Нова Југославија“, расправљало се о будућим плановима и раду у области агитације и пропаганде, у области марксистичке теорије и филозофије, о свим проблемима који нас очекују после завршетка рата. И још ту на Вису Радован је предложио да се одмах по ослобођењу Београда приреди комеморација Војиславу Вучковићу. На тој првој приредби у ослобођеном Београду говорио је, топло и надаћуто, Радован Зоговић.

* *
*

Поменућу још три епизоде — једну из предратних, а две из послератних дана. Непосредно пре избијања другог светског рата Радован и ја смо одлучили да другу половину јула и август

проведемо, као реконвалесценти, у санаторијуму Брестовац на Сљемену код Загреба. С напрегнутом пажњом пратили смо вести које су стизале о крајње затегнутој ситуацији на немачко-пољској граници. Хитлерова Немачка је из дана у дан доливала уље на ватру. Првог септембра 1939. радио је донео вест о агресији Немачке на Пољску. Узбуђење међу болесницима расло је из часа у час. Нешто се морало учинити. Били смо сагласни да треба да се чује и глас наше мале болесничке колоније. Радован је сео за сто и почео да пише телеграм солидарности и топлих симпатија према братском пољском народу, који је постао жртва хитлеровске агресије. Лице му је горело од узбуђења. Импровизовали смо збор у трпезарији, где је Радован, топло поздрављен од присутних, прочитао телеграм и предложио да се пошаље пољској амбасади у Београду. Тако смо доживели први дан другог светског рата.

* *
*

У другој послератној години, априла 1946, допутовала је у Москву југословенска државна делегација с председником савезне владе Ј. Б. Титом на челу. У саставу делегације били су Александар Ранковић, Благоје Нешковић и Радован Зоговић, док смо се Борис Кидрич и ја придружили делегацији у Москви, куд смо неким привредним пословима допутовали раније. Делегација је имала и политички и радни карактер. Као члан Агитпропа ЦК КПЈ Радован Зоговић се припремио да с одговарајући совјетским руководиоцима разговара о проблемима који су се у међусобним односима појавили у овој осетљивој области (извештавање ТАСС-а из Београда, писање неких совјетских листова и сл.). Пошто се радило о државној делегацији, Зоговићев саговорник био је члан совјетске владе и шеф Совинформбироа Лозовски, стари болшевик из Лењинове генерације, који је за време другог светског рата руководио целокупном совјетском иностраном агитацијом и пропагандом. Већ и због особите личности с којом је Радован требало да разговара, ми смо сви били живо заинтересовани за тај састанак. Кад се Радован вратио, били смо већ за трпезом. Сео је, с мало тајанственим осмехом на лицу, зарумењених образа.

— Како је прошао састанак?

Као гост, Зоговић је на састанку први говорио. Лозовски је стрпљиво слушао, а кад је Зоговићево излагање било завршено, мирно је рекао:

— Прелазим у контранапад!

Све нам је намах било јасно. Смејали смо се, заједно с Радованом који је само још додао да је састанак завршен пријатељски.

Никола ПЕТРОВИЧ

ПЕРЕЛОМНЫЕ ГОДЫ

Резюме

Автор этого труда многие годы был близким другом Радована Зоговича. Он описывает период с 1935 года когда они познакомились в одном из революционных очагов Белграда того времени в Общей студенческой столовой, в июне 1935 года. Вскоре Радован Зогович заболел и в следующем, 1936 году оба будут лечиться в лесистых пределах Фрушка-горы близ Белграда. Автор описывает положение и отношения, которые были тогда характерны для революционного движения, во главе которого стояла Коммунистическая партия Югославии. Их навещали друзья, приятели и знакомые из Белграда и Нови-Сада. Затевались оживленные дискуссии, особенно о недавно проведенном VII конгрессе Коминтерна. Несмотря на серьезное состояние его здоровья, Зогович и на Фрушка-Горе продолжал писать. Он подготовил к печати сборник стихов *Кулак поет*, который уже в следующем году выйдет из печати в Баня-Луке. Но, полиция в Баня-Луке откроет, что напечатан сборник революционных стихов, и, конфисковав весь тираж, уничтожит все экземпляры до единого. Даже и рукопись. Автор этой статьи дает некоторые характерные сведения об этом поэтическом сборнике и об атмосфере, в которой он создавался.

Автор описывает и атмосферу в Белграде второй половины 30-ых годов, подчеркивая весьма активное участие Р. Зоговича во всех культурно-политических событиях этих предреволюционных лет, когда в теперешнем Зале народных героев Университета в Белграде проводились культурные и литературные мероприятия, в которых Р. Зогович принимал участие и организовывал их. Он активно участвует в еженедельнике „Пин“, как и в редакции литературного журнала „Наша стварност“ („Наша действительность“).

В то время, в условиях обостренной внешне и внутрениполитической ситуации, произойдет так назыв. *борьба среди левых литературных направлений*, т.е. ожесточенная полемика между прогрессивно и демократически ориентированными писателями и теоретиками марксизма. Радован Зогович принимал в этой борьбе самое деятельное участие.

Автор этой статьи публикует и комментирует одно из писем Радована Зоговича ему, написанное в те дни, в котором речь идет о этой борьбе среди левых в литературе.

Автор указывает на те данные, которые могут способствовать лучше-му объяснению этих важных культурно-политических событий.

